

УДК 316.45

Дяченко О.К. °

Інститут соціології НАН України, аспірант

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ» У СОЦІОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Статтю присвячено аналізу соціологічного змісту поняття «соціальна відповідальність». Визначено, що соціологічний підхід синтезує нормативний, етичний та психологічний аспекти феномену соціальної відповідальності і фіксує його об'єктивно-суб'єктивний характер, який втілюється у поєднанні об'єктивних суспільних вимог щодо нормативної поведінки індивідів та соціальних груп з усвідомленням соціальними суб'єктами своїх обов'язків перед колективом і суспільством в цілому.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальні очікування, нормативна поведінка, почуття обов'язку

Статья посвящена анализу социологического содержания понятия «социальная ответственность». Определено, что социологический подход синтезирует нормативный, этический и психологический аспекты феномена социальной ответственности и фиксирует его объективно-субъективный характер, который выражается в сочетании объективных общественных требований нормативного поведения индивидов и социальных групп с осознанием социальными субъектами своих обязательств перед коллективом и обществом в целом.

Ключевые слова: социальная ответственность, социальные ожидания, нормативное поведение, чувство долга

This article examines the sociological meaning of "social responsibility". Determined that the sociological approach synthesizes normative, ethical and psychological aspects of the phenomenon of social responsibility and reflects the objective-subjective phenomenon liability that combines objective requirements, public expectations regarding normative behavior of individuals and social groups with knowledge of social actors of their duties to the staff and society as a whole.

Keywords: social responsibility, social expectations, normative behavior, sense of duty

Актуальність. Проблема розвитку соціальної відповідальності на всіх рівнях (особистості, бізнесу, влади, суспільства в цілому) стає все більш актуальною, оскільки все гостріше перед людством, країнами та кожною людиною постають економічні, соціальні, екологічні проблеми, багато з яких виникло або загострилося через недостатню увагу соціальних суб'єктів до віддалених та побічних наслідків рішень, що приймаються, для інших людей, спільнот чи територій. Це актуалізує необхідність досліджень чинників, що впливають на становлення соціально відповідальної поведінки. Соціальна відповідальність є важливою умовою і передумовою для позитивного розвитку суспільства і особистості. Її значення полягає в забезпеченні такої організації суспільства, яка відповідає суспільним інтересам, вираженим в існуючих соціальних нормах.

Актуальність дослідження проблем соціальної відповідальності зумовлює необхідність теоретичної розробки відповідного понятійного апарату, особливо зважаючи на різнобічність та багатоаспектність даного феномену. Зокрема потребують систематизації існуючі правові, етичні, психологічні, соціологічні визначення поняття соціальної відповідальності та виокремлення ключових ознак відповідальності в контексті соціологічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Коло проблем, які підіймаються у сучасних дослідженнях проблем відповідальності доволі широке. Феномен соціальної відповідальності досліджується у контексті сучасних демократичних перетворень в Україні (Є. Головаха), аналізується атрибуція відповідальності/безвідповідальності певним суб'єктам (О. Безрукова), соціальна відповідальність досліджується як схильність особистості (К. Муздибаєв), як здатність людини самостійно регулювати власну стратегічну поведінку (О. Назарчук), як характеристика рівня сформованості ідентичності (А. Ніколаєвська).

Водночас слід зазначити, що теоретичне осмислення феномену відповідальності потребує більш чіткого розрізнення психологічного, правового, етичного та соціологічного контекстів дослідження.

Метою статті є виокремлення соціологічної специфіки поняття «соціальна відповідальність».

Виклад основного матеріалу дослідження.

Насамперед необхідно зупинитися на розгляді такого поняття як «відповідальність», оскільки соціальна відповідальність є похідним від нього. Термін «відповідальність» походить від латинського дієслова *respondere* (відповідати). Російське «відповідальність», німецьке «*verantwortlichkeit*», французьке «*responsabilite*» має прямий переклад як «бути притягнутим до відповіді». Відповідно до словника російської мови під редакцією С.І. Ожегова «відповідальність» - необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки, бути відповідальним за них. В українському тлумачному словнику, відповідальність визначається як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова. Крім цього даним поняттям позначається серйозність, важливість справи, моменту тощо [1].

Як конструкт першого порядку поняття «відповідальність» функціонує у повсякденній мові і як правило пов'язано або з уявленням про провину, яка є наслідком невиконання обов'язків, або з уявленнями про «відповідальну людину», тобто людину з розвинутим почуттям обов'язку.

Як конструкт другого порядку поняття «відповідальність» стало застосовуватися для опису певних складових соціального життя ще Конфуцієм, який розглядав відповідальність як чинник сприяння встановленню порядку, та Аристотелем, який не тільки пов'язував поняття відповідальність зі свободою волі і свободою вибору, а й ставив питання про відповідальність за вчинки, скоєні в силу незнання, коли можливо передбачати результати своїх дій.

У соціологічній традиції тема соціальної відповідальності з'являється у О.Конта який вважав, що позитивне суспільство ґрунтується на тому, що усі класи виконують свій соціальний обов'язок. Так володіння власністю є не правом класу підприємців, а їх обов'язком перед суспільством створювати робочі місця і управляти капіталами [2].

Дюркгейм вказував на існування колективної відповідальності як характерної риси примітивних суспільств [3]. Доволі ретельно розвивав цю тему Г. Зімел у спеціальному дослідженні колективної відповідальності. Він звертає увагу на те, що у первісних народів за провину індивіда відповідальність покладалася на усіх членів групи. На цій стадії розвитку суспільство вже представляє собою систему відносин, що зумовлює обов'язки індивідів, але вони

існують лише у колективній формі [4]. Лише в процесі соціальної диференціації постає питання про відповідальність конкретного індивіда.

В цьому контексті соціальна відповідальність розглядалася насамперед М. Вебером, який вважав, що відповідальність пов'язана із здатністю індивіда передбачати результат діяльності та враховувати його у своїх діях, тобто відповідальність виявляється насамперед у цілераціональних діях. Таким чином відповідальна поведінка потребує опертя на раціональну складову дій.

В середині ХХ сторіччя розширюються межі використання терміну «відповідальність». Він застосовується не лише для позначення реакції на вчинки, що суперечать соціальним нормам. До поняття відповідальність додаються прикметники «соціальна», «громадянська», «професійна», що позначають особливості виявлення відповідальності представниками різних соціальних груп [5].

В цілому, кажучи про відповідальність, ми говоримо про нормативну регуляцію поведінки людини в ситуації вільного вибору. Слідом за Т.Парсонсом в соціології усталеним стало виокремлення двох основних видів нормативної регуляції – через правові та моральні інститути. Основними критеріями регуляції поведінки є відповідні норми, за виконанням яких стежать так звані "інстанції", перед якими треба бути відповідальним. Інстанція оцінює діяльність суб'єкта відповідальності і накладає санкції в залежності від ступеня провини і заслуг [6].

У найширшому розумінні термін соціальна відповідальність застосовується у соціологічному контексті у двох основних значеннях. З однієї сторони, ним позначається дотримання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм. З іншої – це позначення обов'язку особи оцінювати власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у випадку порушення їх — обов'язок звітувати перед суспільством і нести покарання. У першому значенні термін застосовується для опису соціально корисної поведінки, у другому йдеться переважно про поведінку соціально шкідливу [7].

Згідно з теорією морального розвитку (Л.Колберг), соціальна відповідальність – це стадія морального розвитку, що знаходиться між егоїзмом (і страхом перед покаранням) і моральною відповідальністю (повагою і слідуванням універсальним цінностям). Соціальна відповідальність - це повага до соціального порядку, слідування соціальним нормам і закону. Таким чином, виходячи з вищесказаного, відповідальність «соціальна» відрізняється від відповідальності «моральної» і передбачає, перш за все, зовнішній примус поводитися соціально схвалюваним чином [8].

У соціологічному контексті наголос при визначення поняття соціальна відповідальність робиться на тому, що цей феномен виникає як обов'язкова умова взаємодії індивідів або груп з іншими соціальними групами. У більш широкому сенсі соціальна відповідальність розглядається як певні очікування навколишнього соціального середовища по відношенню до осіб, громадських організацій, з одного боку, і усвідомлення ними свого обов'язку перед суспільством, колективом, індивідами, з іншого. Тобто соціальна відповідальність визначається внутрішнім усвідомленням і внутрішньою мотивацією, вираженою в прийнятті певних нормативних зобов'язань.

На думку О.Безрукової, слід розрізняти соціальну відповідальність і відповідальність соціуму як предмети соціологічного розгляду. У першому випадку суб'єктом відповідальності виступають окремі спільноти, організації, індивіди, а предметом - проблеми соціуму, соціальні потреби. У другому випадку (відповідальність соціуму) суб'єктом виявляється соціум, атрибутом якого є відповідальність за людей, з яких складається даний соціум. На рівні індивіда відповідальність тлумачиться як риса моральної свідомості людини, що дозволяє їй бути соціальною особистістю та проявляє її соціальність. Соціальний зміст відповідальності робить очевидною також її зв'язок з іншими моральними якостями людини, що мають соціальне значення, - совістю, обов'язком, честю [5].

А.Плахотний зазначає, що соціальна відповідальність є категорією для визначення ступеня вільного прояву соціальним суб'єктом свого обов'язку і права вибирати в конкретних умовах оптимальний варіант ставлення до дійсності, виходячи з прогресивних інтересів суспільства. Тут виділяється три найважливіші засади-характеристики соціальної відповідальності: соціальний суб'єкт, його свобода та ступінь цієї свободи. Соціальний суб'єкт постає складною сукупністю тих суб'єктів, що діють у соціумі: від окремої людини, особистості до колективу, соціальної спільноти, суспільства, а зрештою - людства в цілому. Об'єктом соціальної відповідальності виступають різні акти діяльності, поведінкові практики, що реалізуються в системі суспільних відносин. Соціальне становище особистості в системі економічних, політичних, соціальних, морально-духовних відносин визначає сферу того, що має бути, обов'язкову лінію поведінки [9].

Зважаючи на численність та розмаїття визначень соціальної відповідальності, вважаємо за доцільне представити типові визначення, що характеризують різні дисциплінарні підходи до аналізу феномену соціальної відповідальності

Отже, у філософському словнику соціальна відповідальність тлумачиться як категорія етики і права, яка відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому), що характеризується виконанням свого морального обов'язку і правових норм. Підкреслюється, що соціальна відповідальність характеризує проблему співвідношення здібності і можливості людини виступати в якості суб'єкта своїх дій та здатність людини свідомо (навмисно, добровільно) виконувати певні вимоги і реалізовувати поставлені перед нею завдання; робити правильний моральний вибір; досягати певного результату, з чим безпосередньо пов'язане питання схвалення або засудження її вчинків, винагороди чи покарання [10].

У юридичному словнику маємо значно вужче розуміння, за якого соціальна відповідальність характеризує відношення залежність людини від чогось, що сприймається нею як визначальна підстава для прийняття рішень і вчинення дій [11].

Психологічний словник акцентує увагу на відповідальності як формі контролю над діяльністю суб'єкта з позиції виконання ним прийнятих норм і правил. При цьому пропонується розрізняти зовнішні форми контролю, що забезпечують покладання відповідальності за результати діяльності (підзвітність), і внутрішні форми саморегуляції діяльності (почуття відповідальності, почуття обов'язку). Зрештою тут також підкреслюється сутнісна

ознака соціальної відповідальності як свідомого дотримання моральних принципів і правових норм [12].

Соціологічне визначення соціальної відповідальності знаходимо, наприклад, у соціологічному довіднику за редакцією В.Воловича, де наголошується, що цей феномен виникає із закономірностей спільного життя людей, необхідності підпорядкування поведінки різних соціальних суб'єктів, у зв'язку з чим кожен з них виступає активним носієм певних соціальних обов'язків один перед одним. Тут знову таки виникає тема контролю, але під кутом зору механізму соціальної відповідальності, який передбачає взаємодію її суб'єкта (носія) і об'єкта (перед ким відповідають) і забезпечує контроль за мірою виконання цих обов'язків [13].

До речі, цю ж лінію взаємних соціальних обов'язків і контролю зустрічаємо у Р. Колінза, який соціальну відповідальність або відмову від неї пов'язує з нездатністю індивідів або груп зрозуміти спільні цілі та з пошуком найбільш ефективних засобів для досягнення конкретної мети [14], чи у Е.Гіденса, який розглядає самоконтроль як засіб забезпечення очікувань оточення [15].

Загалом соціальна відповідальність переважно розглядається як поведінкова ознака, при цьому підкреслюється, що йдеться про поведінку, яка нормативно регулюється, ґрунтується на усвідомленні обов'язку, та здійснюється у ситуації вільного вибору. Відповідно можна говорити про існування принаймні трьох аспектів даного поняття: правового (слідування певним нормам поведінки у суспільстві тому числі й юридичним), філософського (почуття обов'язку, необхідність дотримання етичних норм), та психологічного (якість особистості, що забезпечує її усвідомлений вільний вибір).

Соціологічний підхід синтезує усі зазначені ознаки, оскільки соціальні взаємодії, які ґрунтуються на необхідності взаємоузгодження поведінки різних соціальних суб'єктів, водночас потребують як необхідності слідувати визначеним у суспільстві нормам, так і здійснення власного вибору, який не суперечить ані внутрішнім переконанням, ані інтересам соціуму в цілому. Суб'єкт водночас «діє відповідно» соціальним очікуванням і робить це у формі «власної відповіді». Саме соціологічний контекст дає можливість розглянути соціальну відповідальність як необхідну ознаку взаємодій як на мікро- (індивід-група), так в на макро- (організація-суспільство) рівнях.

В соціологічному контексті можна досліджувати соціальну відповідальність як елемент діяльності бізнесу, засобів масової інформації, можна говорити про соціальну відповідальність органів влади або сучасної науки. Водночас ключові ознаки соціальної відповідальності залишаються незмінними. Розглянемо це на прикладі соціальної відповідальності бізнесу. Йдеться про відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; про активну соціальну позицію компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем.

Як зазначає В.Шаповал, тривалий час соціальна відповідальність бізнесу ототожнювалася з такими поняттями як «соціальне партнерство», «соціальний діалог» чи «благодійність» і використовувалося виключно у контексті соціальної політики та менеджменту [16]. Однак згодом сфера застосування цього поняття значно розширилася. У сучасному тлумаченні соціальна відповідальність бізнесу не обмежується лише виробництвом якісних товарів (послуг) та дотриманням

екологічних норм і стандартів, а передбачає участь організацій у розвитку територій та включеність у вирішення їх соціальних завдань. Все це свідчить про появу якісно нової, високої міри соціальної відповідальності, яка не регламентується законами і розпорядженнями, а існує в якості нормативного імперативу, що визначається рівнем загальнодержавної свідомості і очікуваннями з боку суспільства.

Таким чином, аналіз ознак поняття «соціальна відповідальність» на прикладі соціальної відповідальності бізнесу, підтверджує його комплексний характер. Бачимо, що йдеться про суто соціологічний феномен, який водночас має нормативний (слідують усталеним у суспільстві нормам), правовий (дотримання чинного законодавства), моральний (етика взаємодії між індивідами чи організаціями) та психологічний (підвищення мотивації) аспекти.

Висновки. Отже, соціальна відповідальність – це обов'язкова умова взаємодії індивідів або груп з іншими соціальними групами. Йдеться про характеристику соціальної поведінки, в якій поєднуються взяті на себе суб'єктами (індивідами, групами, організаціями) взаємні соціальні обов'язки та вільний вибір засобів для досягнення спільної мети, що ґрунтується на саморегуляції та самоконтролі. Відповідно соціологічний зміст поняття «соціальна відповідальність» відбиває об'єктивно-суб'єктивний характер феномену відповідальності, який поєднує об'єктивні вимоги, очікування суспільства щодо нормативної поведінки індивідів та соціальних груп з усвідомленням соціальними суб'єктами своїх обов'язків перед колективом і суспільством в цілому.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з. Дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
2. Конт О. Общий обзор позитивизма / [пер. с фр.] /О.Конт. Изд. 2-е. — М.: [Книжный дом «ЛИБРОКОМ»](#), 2011. — 296 с.
3. Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда : метод социологии : [пер. с фр.] / Э. Дюркгейм ; – Москва : Наука, 1991. - 572 с.
4. Зиммель Г. О коллективной ответственности / Г. Зиммель // Избранное. Том 2. Созерцание жизни. – М.: Юрист, 1996. – С. 322-348.
5. Безрукова О. Атрибуції відповідальності/безвідповідальності в ситуаціях близької соціальної взаємодії / О. Безрукова // Соц. психологія. - 2010. - № 6. - С. 129-135.
6. Парсонс Т. О структуре социального действия. / Талкотт Парсонс. — М.: Академический проект, 2000. – 880с.
7. Василенко И.В. Социальная ответственность: методологический анализ // И.В.Василенко / Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. – 2008. –№ 1. – С. 144 - 147.
8. Аникеева, О. П. Дефиниция социальной ответственности в контексте социологического знания / О. П. Аникеева, Л. М. Симонова, Э. М. Лимонова // Вестник Тюменского государственного университета. - 2011. - N 8. - С. 62-66
9. Плахотный А.Ф. Проблема соціальної відповідальності / А.Ф. Плахотный. - Харків: Вища школа. изд-во при Харьк. Університеті, 1981. – 200 с.
10. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. - 4-е изд.-М.: Политиздат, 1981. - 445 с.
11. Большой юридический словарь / Сост. В.Н. Додонов и др., Ред. А.Я. Сухарев, В.Д. Зорькин, В.Е. Крутских. - Москва : Инфра-М, 1999. - VI, 790 с.
12. Словарь психолога-практика / [сост. С. Ю. Головин]. – Минск: «Харвест», 2007. – 975 с.
13. Социологический справочник / под общ. ред. В. И. Воловича. – К.: Изд-во полит. лит-ры, 1990. – 382 с.
14. Коллинз, Р. Нерациональные основания рациональности / Р. Коллинз // Личностно-ориентированная социология. - М.: Акад. проект, 2004. - 608 с.
15. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. - М.: Акад. проект, 2003. - 528 с.

16. Шаповал В. М. Взаємодія держави й бізнесу як основа розвитку соціальної відповідальності / В. Шаповал // Держава та регіони. – Запоріжжя : Класич. приватний ун-т, 2008. – С. 196-201

Отримано 22.08.2014 р.

УДК 303.01

Золотнюк О.П. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет соціології, аспірант

ДИСПОЗИЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН: МОЖЛИВІСТЬ ФІКСАЦІЇ І СОЦІОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД ВИМІРЮВАННЯ

Стаття присвячена розгляду шлюбно-сімейних відносин на основі аналізу диспозиційної структури особистості за допомогою залучення соціологічних методів отримання інформації

Ключові слова: сім'я, диспозиція, вимірювання, подружжя, шлюбні відношення, задоволеність шлюбом, вимірювальні технології

Статья посвящается рассмотрению брачно-семейных отношений на основе анализа диспозиционной структуры личности при помощи вовлечения социологических методов получения информации.

Ключевые слова: семья, диспозиция, измерение, супруги, брачные отношения, удовлетворенность браком, измерительные технологии

This article is devoted to the consideration of marriage and family relations with using of analysis of dispositional personality structure with involving sociological methods of information obtaining

Keywords: family, disposition, measurement, spouse, marital relationships, marital satisfaction, measurement techniques

Актуальність. Спроби побудови прогностичної моделі поведінки особистості обумовили необхідність концентрації уваги вчених на мотиваційному і діяльнісному аспекті особистості. Особливий інтерес як психологів так і соціологів викликали спроби описати глибинні феномени, котрі були вирізненні в поняттях «відношення», «установка», «аттіюд», «диспозиція». Виражаючи мотиваційно-поведінкові аспекти, установки, аттіюди, відношення і диспозиції-на сьогоднішній день-становлять великий інтерес як для соціологів так і психологів. Тісно переплітаючись ці поняття відображають різні аспекти свідомих та без свідомих процесів. Більш детально можна почитати у статті Золотнюк О.П. «Поняття «відношення», «установка», «аттіюд», «диспозиція» в науковому дискурсі: спільне чи відмінне?» [9]. У центрі уваги роздумів даної статті виступає диспозиційна модель особистості. Важливою розробкою в цій області стала модель, що розробив В.О.Ядов [20]. Диспозиційна модель особистості була запропонована після глибинного аналізу російським соціологом робіт і досвіду попередників (Надірашвілі Ш.А. [15]., Магун В.С. [13], Узнадзе Д.Н. [25], Леонтьев А.Н. [12], Allport G.W. [32]). Першочергово дана модель була орієнтована на вивчення сфери трудової діяльності, але евристичний потенціал цієї моделі дозволяє екстраполювати основні її ідеї і на інші сфери. Прикладом застосування